

XXI folkloro konferencija
„Tradiciinis ir potradiciinis folkloras: gyvavimo ir perdavimo būdai“

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2014 m. spalio 16–17 d.

PRANEŠIMŲ TEZĖS

Giedrė Buftenė (LLTI)

Pralenkęs laiką: modernaus paremių vartojimo apraiškos Vaižganto publicistikoje

Vaižgantas, pirmiausia žinomas kaip savito talento lietuvių rašytojas, daug nuveikė ir publicistikoje. Bendradarbiaudamas dešimčių laikraščių ir žurnalų redakcijose paskelbė įspūdingą kiekį straipsnių, apybraižų, reportažų, korespondencijų, feljetonų, kelionių aprašymų. Atvirą polemiską reaguojimą į aktualias visuomenės problemas, jis suvokė kaip kasdienę savo pareigą. Stebina Vaižganto publicisto universalumas. Jis rašė pačiomis įvairiausiomis temomis iš kultūros ir švietimo, istorijos ir sociologijos, ekonomikos ir politikos, teisės, psichologijos, teologijos, etikos, estetikos ir t.t. Literatūrologų nuomone, ryškios autoriaus individualybės persmelkta publicistika savo raiška labai artima beletristinei jo prozai, o būdingiausi tos raiškos bruožai – turtingas žodynas, vaizdingumas,

ekspresyvumas, humoras, ironija. Originalus „vaižgantiškas“ stilius rėmėsi gyvąja tarminė kaimo žmonių šneka, dosniai teikusia patarlių ir priežodžių.

Pranešime bus kalbama apie autoriaus laisvai, išradingai pavartotas paremijas. Paprasčiausiai tai gali būti tiesiog netikėtas kontekstas, praplečiantis asociacijų lauką, suteikiantis naujų prasminių atspalvių. Kitais atvejais – įvairiai modeliuojamas standartinis tekstas, kai keičiami jo žodžiai, sintaksinė struktūra, priduriamas komentaras ar, atvirkščiai, trumpinama iki aliuzijos. Tokiais perdirbiniais Vaižgantas siekė kuo vaizdingiau ir įtaigiau, neretai šmaikščiau perteikti skaitytojui gyvenamojo meto visuomenines aktualijas. Jis drąsiai improvizuodavo su gerai visiems žinomomis patarlėmis: jas „nupasakodavo“, meistriškai įkomponuodamas į publicistinį sakinį; imituodamas kūrė originalius (artimus tradiciniams) posakius. Dar viena modernumo apraiška – pavadinimo pozicijoje atsidūrusios tradicinės ir ypač perdirbtos paremijos, formaliai atliekančios nominatyvinę funkciją. Dalia Zaikauskienė šį reiškinį laiko nauju šiuolaikinės lietuvių paremijų vartosenos bruožu (*Lietuvių paremijos XX-XXI a. sandūroje: tradicija ir inovacija*, disertacijos rankraštis, Vilnius 2012 m., p. 78); Vaižganto publicistikoje rasta keliolika tokių pavyzdžių, iš kurių keletą įdomesnių aptarsime detaliau.

Vita Ivanauskaitė-Šeibutienė (LLTI)

Vaišių dainos kaip lietuviškosios užstalės tradicijų metakalba ir jų kaitos atspindys

Vaišių, arba užstalės, dainos šimtmečiais lydėjo ir tebelydi šventinius ar šiaip proginius žmonių susibūrimus, pasižyminčius savita, tradiciškai iš kartos į kartą besikartojančia ir neišvengiamai kintančia (su)buvo draugėje kultūra. Keltinas klausimas, ar gali ir kiek gali vaišių ruošimo (ypač gėrimų darymo), svečių priėmimo ir išlydėjimo, kartais net radikaliai aktyvaus raginimo vaišintis motyvų prisodrintos dainos atskleisti lietuviškosios užstalės bruožus, savitumus bei specifiką? Tokio pobūdžio ieškojimus pirmiausia stabdo duomenų stygius. Kaip žinia, tik maža dalis iš tūkstančių iki šiol užrašytų ir Lietuvių liaudies dainų katalogo sistemoje atskiru skyriumi pateikiamų vaišių dainų variantų buvo fiksuoti su vienokiais ar kitokiais jų atlikimo ar gyvavimo kontekstais. Taip pat atkreiptinas dėmesys, kad labai stinga ir šios srities mokslinių darbų: vis dar neturime nė vieno bent kiek konceptualesnio lietuviškųjų vaišių, kaip savito bendruomeninio solidarumo fenomeno, tyrimo; tradicinės kultūros tyrinėtojai daugiau gilinosi į atskiras šventes bei jas lydėjusį folklorą, analizavo pavienių tradicinių gėrimų bei valgių kultūrinius kodus.

Apie vaišių dainas tikslinga kalbėti mažiausiai dviem lygiaverčiais aspektais: kaip apie savitos (ir gerokai išsiskiriančios iš bendro lietuvių dainų masyvo) poetikos kūrinis ir kaip apie neatsiejamą bendro tradicinio lietuvių užstalės ceremonialo dalį, tam tikrą dainiškąją jo metakalbą. Vaišių dainoms labiau negu bet kuriam kitam lietuvių dainų klodui būdingas savitu rituališkumu, unikaliomis hiperbolėmis bei specifiniu juoku, neretai peraugančiu net į subtilią autoironiją, pasižymintis folklorinių vaizdų pasaulis. Vyraujantys jų motyvai (vaišių paruošimas, alaus darymas, svečių sukvietimas, raginimas vaišintis, išlydėjimas ir kt.) bei atlikimo specifika (dainavimas susėdus draugėje ir dalijantis vaišėmis bei dainavimą papildant užstalės etiketo reglamentuotais veiksmais) skatina į vaišių dainas žvelgti kaip į integralų bendruomeninio sambūvio raiškos elementą.

Laikantis požiūrio į folklorinę kultūrą kaip kartotę ir kaitą vienijančią sistemą, į vaišių dainas ir nuo jų neatsiejamas užstalės tradicijas aktualu gilintis ir šiandieniniame iš esmės pakitusių lietuvių šventinių-proginių laikysenų kontekste.

Aelita Kensminienė (LLTI)

Nelegalūs užrašai ant sienų: sąsajos su tradiciniu folkloru ir virtualioje erdvėje jiems rodomas dėmesys

Lyginant su tradicinio folkloro gyvavimo laikotarpiu, iš esmės pasikeitus žmonių gyvenimo būdai ir socialinei visuomenės sudėčiai, senasis paveldas, daugiausia agrarinės pasaulėjautos ir gyvenenos suformuota kūryba, yra pakeitusi savo terpę – gyvuoja tarp labiau išsilavinusios visuomenės dalies. Tuo tarpu tam, kas buvo tautosaka seniau, dabar savo socialine prigimtimi yra artimesnis internetinis folkloras, gatvės menas – jie dažniausiai yra anonimiški, plinta spontaniškai, yra susiformavę tam tikri žanrai, stiliai. Geta didžiausio teigiamo ir neigiamo dėmesio sulaukiančio populiarojo vaizduojamojo gatvės meno grafičių, esama ir užrašų, turinčių visai nedaug bendro su vizualiaja raiška (tapyba, grafika ir net su šriftu). Akivaizdu, kad jie yra ne „paveikslai“, o tiesiog tekstai, išreiškiantys jų autoriams rūpimus dalykus. Dalis jų yra saviraiška, nuomonės pareiškimas apie socialines problemas, reiškinius, kartais tiesiog emocinė iškrova. Tačiau esama ir tarsi intertekstualių užrašų, cituojančių ar interpretuojančių tradicinio folkloro fragmentus (patarles ir net sakmes), artimų vadinamosioms antipatarlėms. O kai kurių minimalistinių piešinių konstravimo principas, metaforiška jų prigimtis yra šiek tiek artima mįslėms. Pranešimo objektas ir bus labiausiai tai, kas egzistuoja miesto erdvėse – draudžiami, savavališki užrašai. Nepaliekami nuošalyje ir virtualioje erdvėje sukurti puslapiai, kuriuose dalijamasi šių užrašų nuotraukomis, jie komentuojami ir kaupiami.

Povilas Krikščiūnas (LLTI)

Žvilgsnis į moksleivišką dainos parodiją

Pranešime kalbama apie specialistų beveik netyrinėtas sufolklorėjusias dainų parodijas. Nors paties žanro istorija siekia Antikos laikus, konkretaus kūrinio populiarumas ir aktualumas sąlygojamas jo originalo gyvybingumo. Iš esmės būdama opozicinė nusistovėjusiai tvarkai, parodija ne tik neigia originale deklaruojamas vertybes (tai ypač būdinga politiškai angažuotiems tekstams), bet gali būti ir asmens saviraiškos, noro įsitvirtinti tam tikrame sociume produktas. Tokia situacija labai palanki pažvelgti į parodiją kaip į subkultūrinį reiškinį, apsistojus ties vienos socialinės ar amžiaus grupės kūryba. Juk akivaizdu, kad pasirinkus tokį temiška margą objektą ir norint apimti jo visumą būtų keblu koncentruotis ties vienu konkrečiu aspektu.

Šiam tyrimui medžiagos semtasi iš moksleivių tautosakos rinkinių, nuo XX a. devintojo dešimtmečio pagal anketas sudarinėtų Norberto Vėliaus ir jo pasekėjų pionierių stovyklose ar mokyklose. Minimo laikotarpio repertuaras dar ryškiai veiktas rusiškos tradicijos ir tarybinių realiųjų, dėl to tekstų sąsajų ar ištakų taip pat ieškota analogiškoje rusų moksleivių kūryboje.

Istoriškai apimamas tik kelių dešimtmečių tarpsnis, tad į tekstus žvelgiama tik sinchroniškai, bandant apčiuopti teminį šios kūrybos lauką, ieškant jame būdingesnių kūrybos motyvacijos ženklų ir jų lemiamų stilistikos tendencijų.

Lilija Kudirkienė (LLTI)

Vienos patarlės keliai (*Kur miežiai guli, rugiai netelpa*)

Tradicinis patarlių (kaip ir visos tautosakos) sklaidos būdas – „iš lūpų į lūpas“; vėlesnis – iš žmonių šnekos į knygą, o iš knygos vėl į gyvąją kalbą – taip pat laikytinas tradiciniu. Ypatingesnis atvejis – kai patarlė (bet nebūtinai tik patarlė) plisdama eina iš rinkinio į rinkinį, o gyvojoje kalboje tradicijos neturi. Tokia yra patarlė *Kur miežiai guli, rugiai netelpa* (kitas variantas – *Kur miežiai telpa /guli, nereik rugių*) – išreiškianti mintį, jog geriantysis menkai valgo. Tai tarptautinis tipas. Lietuviškas pavidalas, nors Jokūbo Brodovskio (1692–1744) užrašytas XVIII a. pirmoje pusėje, viešai ėmė rodytis nuo XIX a. pradžios – su Kristijono Milkaus žodynu (1800 m.), paskui – Kraševskio (1847), Neselmano (1851 m.), Beckerio (1866 m.) veikaluose, Amerikos lietuvius pasiekė J. Šliūpo dėka (1904 m.); o Lietuvoje ši patarlė labiausiai ėmė plisti iš A. Šleicherio Lietuviškos chrestomatijos (1857), kurioje išspausdinti du jos variantai – vienas iš Brodovskio rankraštinio žodyno, kitas – paties Šleicherio užrašytas Mažojoje Lietuvoje. Iš Šleicherio rinkinio persispausdino M. Miežinio žodynas (1894), perėmė ir išplatino LMD rinkiniai, V. Krėvė paskelbė „Tautoje ir žodyje“ (V, 1927 m.). Šios patarlės abu variantai įtraukti ir į LTt V – su nuorodomis į Brodovskį ir į Šleicherį, nes Didžiosios Lietuvos teritorijoje iš gyvosios kalbos jos, regis, neužrašyta.

Bet XVIII a. antroje pusėje labai artimas šios patarlės variantas pasirodo latviškai, paskelbtas G. F. Stenderio veikaluose (gramatikoje 1761 m. ir žodyne 1789 m.: *Kur miežu grauds gul, tur rudzu grauds nevar gulēt* 'kur miežio grūdas guli, ten rugio grūdas negali gulėti') ir XIX a. taip pat persispausdintas įvairių latvių tautosakos rinkinių; tikėtina, jog į gyvąją kalbą pereiti jam padėjo iš F. Bryvzemnieko rinkinio (atskirais tomais paskelbto 1914 m.) nurašytas tekstas, įtrauktas į ne vieno latvių tautosakos užrašinėtojo rankraščius – iki II pasaulinio karo šios patarlės esą užrašyta iš 35 Latvijos vietovių.

Beveik neabejotina, jog pirminis šios patarlės šaltinis – vokiečių kalba. Tačiau vokiečių tradicija pirmenybę teikia versijoms, kur vietoj *miežio* ir *rugio grūdo* opoziciją kuria alaus darykla /spirito varykla ir kepykla (*Brauhaus – Backhaus*); tyrinėtojų nurodomos vokiškos publikacijos su *miežio – rugio grūdo* opozicija dažniausiai yra pasirodžiusios XIX a. (pvz., Karaliaučiuje 1864 m. H. Frišbyro rink.), taigi jos gerokai vėlesnės, nei lietuvišką ir latvišką versijas užfiksavusių autorių gyventas metas; ankstesnės dabar žinomos publikacijos, priešingai, ir anam laikui yra senos (G. Henišo rink. 1616 m. Augsburgė, M. F. Petri rink. 1606 Hamburge) ir todėl nelengvai pasiekiamos; tiesa, dar žinomas XVIII a. rinkinys su kalbamąja šios patarlės versija (*Doar Gästen liggt, kann kên Roggen liggen*) – „Ruhstunden...“, 1761–1767 m., bet jis per vėlyvas net Stenderiui, tuo labiau – Brodovskiui. Didesnė tikimybė, jog kalbamieji baltiški tekstai bus inspiruoti vokiečių šnekamosios kalbos (šios versijos esą užrašyta Prūsijos teritorijoje ir dar Bremeno apylinkėse). Taigi Brodovskio pateikto lietuviško teksto pirminis šaltinis neatrodo visai mįslingas. Kitaip yra su analogišku latvišku tekstu. Vokiečių kalbos plotas nuo Latvijos atskirtas Lietuvos teritorijos. Ar ši versija būtų nugirsta iš Pabaltijo vokiečių? Apie tiesioginę sąsają tarp lietuviškos ir latviškos versijos

sunku būtų kalbėti, nes nedidelė tikimybė, kad Stenderį Latvijos provincijoje būtų pasiekęs Brodovskio žodyno nuorašas. Taigi didžiausią intrigą ir sukuria nedidelė galimybė latviškai versijai (gal tada ir lietuviškai?) būti kilusiai iš nenustatyto spausdinto vokiško šaltinio. Ar lietuviškos ir latviškos versijos sutapimas būtų laikytinas atsitiktinumu?

Daiva Kuncaitė (VDU)

Slapyvardžiai-pravardės ir su asmenybe susiję pseudonimai lietuviškuose interneto diskusijų forumuose

Atsiradus internetui iškilo nauja bendruomenių rūšis – virtualios bendruomenės. Vienas iš labiausiai paplitusių jų organizavimo būdų yra interneto diskusijų forumai. Pastebėtina, kad kiekvienam, norinčiam tapti tokių bendruomenių nariu, visų pirma privalu kitiems prisistatyti savo paties sugalvotu ir pasirinktu „vardu“, t.y. slapyvardžiu. Pastebėtina, jog pastarieji teikia informacijos ne tik apie žmonių tapatybę, bet ir apie jų kultūrą. Diskusijų forumuose randami pseudonimai – tai vienas iš šiuolaikinio folkloro objektų.

Tyrimo metu iš 55 įvairaus tipo forumų surinkta ir analizuota 3800 pseudonimų, kurie buvo suskirstyti į 7 temines grupes. Pranešimo metu glaustai pristatomos 2 slapyvardžių kategorijos: Pseudonimai–pravardės bei Su asmenybe susiję pseudonimai. Pirmosios grupės slapyvardžiai skiriami pagal pravardės kilmę ir pagal tai, kas skyrė pravardę forumo dalyviui. Su asmenybe susiję slapyvardžiai skiriami į apibūdinančius asmens būdo savybes, išvaizdos bruožus, pomėgius, vietas ir laiko nurodymus, profesijas, gyvenimo būdą, požiūrį ir statusą, asmenybę. Aptariant šias slapyvardžių grupes, ryškinami ir pagrindiniai moterų bei vyrų pasirenkamų pseudonimų skirtumai.

Modesta Liugaitė-Černiauskiene (LLTI)

Lietuvių baladės *Augo ant dvaro liepelė* kryžkelė: pamokyti ar nutylėti

Lietuvių baladžių katalogavimo darbai iškėlė ne vieną klausimą, susijusį su baladžių motyvų kilmę, ryšiais su kitų tautų dainų tradicija ir kt. Pranešimui pasirinkta viena lietuvių baladė *Augo ant dvaro liepelė*, kuri palyginama su baltarusių balade *Cichonia*, tikintis, kad net ir vieno kūrinio mikroanalizė padės ieškoti rakto bendram lietuvių baladžių tyrimui. Laikomasi prielaidos, kad baladžių motyvų tyrimas galėtų suteikti įdomios medžiagos archajinei pasaulėvokai ir tam senajam pagrindui, kuris maitino įvairių liaudies kūrybos žanrų ištakas, tirti. Savitas šių motyvų įprasminimas, jų sampyna ir susisluoksniavimas ir sudaro autentišką baladės siužetą.

Cichonios siužeto pagrindas apima kelis archajiškus motyvus: tai – tikėjimas magiška žodžio galia, brolio kaip sesers tekintojo motyvas, vestuvių su Dunojumi motyvas ir tikėjimas, kad žmogiška būtybė gali pavirsti augalu.

Aptariant lietuvių baladės *Augo ant dvaro liepelė* siužetą svarbūs šie motyvai: tėvo valios apraiška, nevienareikšmis brolio (-ių) vaidmuo bei tikėjimas magiška žodžio galia, žmogaus

galios pasiversti gyvūnu (žuvele) motyvas, žmonių veiksmus palydinčios muzikos motyvas, simbolinis baladėje vaizduojamų įvykių laikas.

Baltarusių baladė *Cichonia* archajiškų motyvų yra išsaugojusi daugiau nei lietuvių *Augo ant dvaro liepelė*. Be to, yra paliudytas jos ryšys su apeigine kalendorinio ciklo (Joninių) poezija. Tai, kaip ir kitų baltarusių baladžių su mitologiniais motyvais atveju, teikia galimybę pasekti, kaip ilgainiui baladė išsivystė iš apeigos.

Antrasis pastebėjimas susijęs su tuo, kad lietuvių (kaip ir archajiškoje baltarusių) baladėje nesama didaktinio kryptingumo, būdingo tarptautiniam baladžių tipui *Už prarastą vainiką baudžiama mergina*. Antai ukrainiečių ir vengrų dainuojamoje tautosakoje šie kūriniai atlieka ryškią didaktinę funkciją. Tai būtų galima aiškinti tuo, kad aptariamo tipo baladė priklauso senesniai klodui, nei didaktinės tendencijos dainose.

Lietuvių dainų tyrinėtojų teigimu, skandinimas / skendimas dainose pirmiausia išreiškia vedybinės jungties temą. Baladė, lyginant su dainomis, šią vestuvių dominantę praplečia, suteikdama papildomų – universalesnių – prasmių. Viena iš jų – esminė gyvenimo permaina, metamorfozė. Be to, į šios baladės tyrimo lauką įsiterpia dar viena – merginos kaip aukojamos aukos idėja. Apskritai baladžių archajiški elementai skatina jas laikyti specifiniu metamorfozės naratyvu, veikiančiu ne tiek per pamokymą, kiek per nutylėjimą, „mistiką“ vietoje „didaktikos“.

Austė Nakienė (LLTI)

Šiuolaikinė muzika: tradicijos atsisakymo tradicija

Lietuvos muzikos informacijos centro interneto svetainėje www.mic.lt mūsų profesionaliosios muzikos istorija aprašoma, nevenigiant tęstinumo pojūčio ir žodžio „tradicija“. Muzikos istorija suvokiama kaip kompozitorių kartų kaita, o nuolatinis stilistinis jos atsinaujinimas – tarsi kas kelis dešimtmečius kylančių „naujų bangų“ ritimasis.

Antrąją lietuviškojo modernizmo bangą tyrinėjusi muzikologė Rūta Gaidamavičiūtė pastebi, kad „įvietinimas nėra esminė modernizmo kategorija, greičiau priešingai – tai tartum tarptautinės kalbos statuso siekiantis muzikinis esperanto. Tačiau specifinės istorinės sąlygos nulėmė, kad Lietuvoje moderniosios muzikos kūrėjai dažnai ne mažiau kaip patį kalbos modernumo faktą manifestavo savo etninę priklausomybę“ (*Muzikos įvykiai ir įvykiai muzikoje*, 2008: 64).

Prie šios vyraujančios krypties tarsi nepritapo kompozitorius Osvaldas Balakauskas, kurio muzikoje nebuvo jokių atpažįstamų liaudies melodikos inkluzų. Gal tokį jo atskirumą lėmė tai, kad kompozitorius studijavo Kijeve, taigi, nebuvo išugdytas lietuvių kompozitorių mokyklos, kuri buvo tapatinama su tradicija. Tačiau, atmetę išankstinę nuostatą apie Osvaldą Balakauską kaip „netradicinį kompozitorių“ ir įsiskaitę, ką jis yra rašęs apie kultūrinės tradicijos tąsą ir jos lėtų pokyčių svarbą, pamatytume, kad jis – tradicijos filosofas:

„Manau, kad menų (tikriausiai ne tik menų) raidoje galioja vakuomo dėsnis. Galimybė yra kaip vakuumas, ir ji turi būti anksčiau ar vėliau išnaudota. Todėl aš einu matomos galimybės link (ekspresijos, stiliaus, technikos ir t.t. požiūriu), nelabai turėdamas kuo pasitikrinti. Žodžiu, aš pasiduodu tų galimybių traukai kaip aukštesniajai jėgai, kuria tikiu. <...>

Menas, jeigu jis suvokiamas, turėtų sakyti žmogui: „tai, ką tu iki šiol įsivaizdavai esant menu, yra tik momentas meno, kuris yra begalinis“. Menas neturi leisti (turbūt ir neleidžia) sustoti, nusiraminti, jis – judėjimo dvasinė išraiška. <...>.

Dėl modernizmo likimo nėra ko baimintis. Modernioji architektūra, muzika, dailė yra XX amžiaus menas ir niekada nemirs, jei nemirs pati istorija. <...>

Nebūkime gobšūs. Kiek tų lūžių jau buvo XX amžiaus muzikoj. Mes gi nespėjam visko pajauti, perprasti, mes dar tikrai neišgirdom to, kas sukurta, o jau reikalaujame naujo. <...> Nietzsche rašė taip: „Neieškokite naujo, ieškokite amžino“ (Osvaldas Balakauskas. Muzika ir mintys, 2000).

XX a. pabaigoje moderni raiška tapo sava, ją imta interpretuoti ir perkurti. Jauniems autoriams buvo visai suprantama, kad, įkvėptas seno neįprasto kūrinio, gali atsirasti naujas neįprastas kūrinys. Žinoma, kai kurie nauji kūriniai buvo kraštutiniai (priartėjantys prie muzikinės medžiagos paprastumo ar sudėtingumo ribos, provokuojantys suvokėjus apmąstyti niekį ar begalybę), tačiau klausytojai jais nesistebėdavo, o muzikologai nebevadindavo „netradiciniais“. Galima tarti, kad XX a. pabaigoje „tradicijos atsisakymas“ tapo tradicija.

Jūratė Petrikaitė (LMTA)

Zenono Slaviūno ir Jono Balio radijo paskaitų tekstai Lietuvos centriniam valstybės archyve

Lietuvos centrinio valstybės archyvo fonduose 964 ir R-636 sukaupti dokumentai susiję su Lietuvos radijo veikla Nepriklausomybės ir Antrojo pasaulinio karo metais. Tai radijo programos, žinių ir laidų tekstai, radijo programų dienynai, programiniai potvarkiai ir instrukcijos, radijo vaidinimų scenarijai, įvairūs kiti dokumentai. Tarp jų – Zenono Slaviūno (1907–1973) ir Jono Balio (1909–2011) radijo paskaitų tekstai, paaiškinimai plokštelių demonstravimui ir radijo paskaitoms. Pranešimo tikslas – apžvelgti ir susisteminti šiuos dokumentus, pateikti iš radijo programų dienynų nustatytas radijo paskaitas ir jų transliacijų chronologiją. Šie duomenys patikslintų ir papildytų turimas žinias apie Z. Slaviūno ir J. Balio mokslo populiarinimo darbus ir veiklą radijuje, padėtų tyrinėjant laidų rankraštinius tekstus Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne. Pranešimo iliustracinė medžiaga – Z. Slaviūno ir J. Balio radijo paskaitų tekstų faksimilės ir kiti dokumentai.

Dainius Razauskas (LLTI)

Mitiniai vaizdiniai Donelaičio *Metuose*: pirmosios dvylika eilučių

Lietuvių tautosakos ir mitologijos atspindžiai Donelaičio *Metuose* jau yra nagrinėti bent trijų tokių žymių tautosakininkų kaip Zenonas Slaviūnas, Ambraziejus Jonynas ir Stasys Skrodenis. Vis dėlto ne viskas pastebėta – pasirodo, dar yra ką šiuo atžvilgiu pridurti, net pirmosiose vos dvylikoje eilučių, kurios pranešime ir tėra aptariamoms. Išvelgtos penkios tautosakos ir mitologijos užuominos:

1) Pati pirmoji poemos eilutė *Jau saulelė vėl atkopardama budino svieta* mena saulę esant *budintoja*, o kartu – ir Viliaus Kalvaičio, irgi Rytprūsiose, Donelaičio krašte, užrašytą minklę: *Kas yra sylingiausia budintoja? – Saulutė!* Paminėtina ir Jono Lasickio Žemaitijoje,

vėlgi Rytprūsių kaiminystėje, paliudyta deivė Budintoja: *Budintaia, hominem dormientem excitat* „Budintoja pažadina miegantį žmogų“.

2) Saulė pavasari „svietą budina“ iš žiemos miego, kuris savo ruožtu prilyginamas mirčiai, taigi pavasaris ir būsima vasara – prisikėlimui ir gyvenimui: *Tuo laukus orai drungni gaivydami glostė / Ir žoleles visokias iš numirusių šaukė; Vislab, kas rudens bjaurybėj numirė verkdams, / Vislab, kas ežere gyvendams peržiemavojo / Ar po savo keru per žiemą buvo miegojęs, / Vislab tuo pulkais išlindo vasarą sveikyt*. O tai mena tradicinę mitines homologijas žiema = naktis = miegas = mirtis, pavasaris = rytas = nubudimas = prisikėlimas, (at)gimimas, jaunystė; vasara = diena = būdravimas = gyvenimas, branda; ruduo = vakaras = užmigimas = senatvė ir t.t.

3) Pirmosiose dviejose eilutėse *Jau saulelė vėl atkopardama budino svietą / Ir žiemos šaltos trūsus pargraudama juokės*. Pirmiausia įdomu aptikti šią Donelaičio „Pavasario linksmybių“ parafrazę Maironio eilėraščio „Pavasaris“ pirmosiose dviejose: *Pavasario saulė prašvito meiliai / Ir juokiasi, širdį vilioja*. O šiaip ir lietuvių tautosakoje, ir apskritai tradicinėse pažiūrose „saulės juokas“ savaime mena (atg)imimą, jaunystę, gyvybinių jėgų priteklių ir žydėjimą, būdingą pavasariui.

4) Trečia ir ketvirta eilutės *Šalčių pramonės su ledais sugaišti pagavo, / Ir putodams sniegs visur į nieką pavirto* susieja sniego ir putų vaizdinius. Sąsaja lietuviams šiaip jau įprasta, tačiau ji žinoma ne tik gyvojoje kalboje, bet ir tradicinėse dainose, tarp jų užrašytose Liudviko Rėzos, vėlgi iš Donelaičio kraštų, kur trumpai drūtai sakoma: *Jūrių putelės – vasaros sniegas*. N. Laurinkienė šias kalėdines dainas sieja su archajiškais Naujiesiems metams būdingais ritualais, kurių vienas iš svarbiausių dėmenų yra apeiginis tradicinių kosmologinių mįslių minimas kaip naujo pasaulio tvarkos atkūrimo iš chaoso, pasibaigus seniesiems metams, simbolinė priemonė.

5) Dešimta–dvylikta eilutės *Vislab, kas ežere gyvendams peržiemavojo / Ar po savo keru per žiemą buvo miegojęs, / Vislab tuo pulkais išlindo vasarą sveikyt* kelia klausimą, kas gi žiemoja ežere? Į tai savo ruožtu atsako lietuvių tautosaka – sakmės, kaip antai: *Kregždė žiemoja ežere ant nendrių – nendrė pasilenkus nuskęsta, ir ji tenai būna negyva iki pavasario. O kai pavasari atšyla, kregždės pernykštės atgyja...* Paukščius ne išskrendant, o žiemojant kažkur „šaltai tamsoje pasislėpus“ aptinkame ir kitose *Metų* vietose (1.88–92; 3.51–54), tad čia galima įžvelgti savotišką Donelaičio „mįslę“, kuri poemos pradžioje užmenama (*kas ežere gyvendams peržiemavojo*), o paskui nejučia įmenama. Kadangi ši „mįslė“ tiesiog remiasi lietuvių tradiciniais mitiniais vaizdiniais, tai būtent šiuo atžvilgiu ji „tikrina“ skaitytoją: ar jis pakankamai gerai išmano tradiciją, kad pajęgtų deramai suprasti poetinį kūrinį? Pažymėtina, kad panašiai klausytojas nuolat „tikrinamas“ archajinėse mitinėse-poetinėse tradicijose, tad ši „mįslė“ savaime mena dar ir tradicinę poetinę techniką.

Bronė Stundžienė (LLTI)

Folkloro būsenos: tarp kryžkelės ir nuošalės

Pranešime ketinama atkreipti dėmesį į lietuvių folkloro ir folkloristikos nūdienos situaciją, folkloristikai vis drąsiau sukant sociokultūrinės antropologijos keliu. Bus svarstoma, koks šiandien yra folkloro ir folkloristo *status quo*, kaip tai atrodo visuomenės interesų kontekstuose, t. y., kaip mūsų disciplina matoma iš „cecho“ vidaus ir platesniuose

visuomenės sluoksniuose. Svarstant bus nuolat pasitelkiamos šiuolaikinės antropologijos patirtys, mėginančios suderinti mūsų laikmečiui būdingus globalumo ir lokalumo aspektus.

Jurgita Ūsaitytė (LLTI)

Asmens ir kasdienybės istorijos įspaudai dainų sąsiuvinuose

Individualūs rankraščiniai dainų sąsiuviniai, bent jau lietuvių folkloristikoje, – menkai tyrinėtas objektas. Sukurti ir gyvavę privačioje erdvėje, jie susiję su žmogaus saviraiškos siekiu ir atlieka atminties saugojimo vaidmenį. Tokiems šaltiniams patekus į institucinę tautosakos archyvą, į juos pirmiausia žiūrima kaip į rinkinius tautosakos vienetų, kurie vėliau tyrinėtojų valia pasklinda po įvairias sistemines bei tipologines folkloristikos paradigmas. Archyvo sistemoje dainų sąsiuviniai „paslepiami“ po rankraščio kategorija, taigi juos kaip savitą kultūros šaltinio porūšį bet kuriam besidominčiajam nėra paprasta užklupti.

Pranešime mėginama į dainų sąsiuvinį pažvelgti kaip į vientisą objektą, kuriam būdinga savita struktūra ir logika. Iš analizuojamų dokumentų, suformuotų ir gyvavusių tam tikroje komunikacinėje kultūroje, atskleidžia jų autorių (sudarytojų) asmenybės bruožai, socialinė tapatybė, vertybių pasaulis bei intencijos, lėmusios aptariamų šaltinių atsiradimą.

Daiva Vaitkevičienė (LLTI)

Užkalbėjimų paplitimas ir perdavimas Gervėčių saloje 1970 ir 2010–2012 metų ekspedicijų duomenimis

2010 – 2012 metais VU surengtoje kompleksinėje tyrimų ekspedicijoje Gervėčių apylinkėje teko rinkti duomenis apie užkalbėjimų praktiką ir bendrauti su praktikuojančiais užkalbėtojais bei jų šeimos nariais, kaimynais, pažįstamais. Tyrimo metu šie duomenys buvo susieti su 1970 metais Gervėčių apylinkėse vykusiu lauko tyrimų medžiaga, saugoma Lietuvių tautosakos rankraštyne Lietuvių literatūros ir tautosakos institute.

Tyrimas apima apibrėžtą geografinį arealą, sudarytą iš 13 kaimų, kuriuose dauguma gyventojų yra lietuviai. Remiantis 1970 ir 2010—2012 m. sukauptais duomenimis, iš viso nustatyti 127 žmonės, praktikavę gydymą užkalbėjimais.

Per pastaruosius dešimtmečius užkalbėtojų skaičius stipriai sumažėjo. 2010—2012 m. Gervėčių apylinkėje buvo tik 21 praktikuojantis užkalbėtojas; apie pusę iš jų mokėjo tik po vieną užkalbėjimą. Įsigilinus į 1970 metų situaciją (pasirėmus to meto ekspedicijų duomenimis ir 2010 – 2012 metais apklaustų pateikėjų atsiminimais), pavyko nustatyti net 68 tuo metu praktikavusius užkalbėtojus. Tad per keturis dešimtmečius užkalbėtojų Gervėčių apylinkėse sumažėjo daugiau kaip tris kartus.

Vienas svarbiausių užkalbėjimų tradicijos tyrimų aspektų yra jos gyvavimo ir perdavimo bendruomenėje modelis. Lauko tyrimų metu buvo siekiama išsiaiškinti, iš ko užkalbėtojai perėmė žinias ir kam ketina jas perduoti.

Visuotinai žinoma, kad užkalbėjimai Lietuvoje perduodami ne bet kuriam šeimos nariui, o tik pirmagimiui arba paskutiniajam vaikui šeimoje. Ta pati bendra taisyklė galioja ir

Gervėčiuose, tai liudija pateikėjų atsakymai į klausimą, kas gali tapti užkalbėtoju. Tyrimo metu bendrąją perdavimo taisyklę buvo stengiamasi patikrinti „praktiškai“, t. y., išsiaiškinti, kokia yra faktinė praktikuojančių užkalbėtojų padėtis pirmagimystės atžvilgiu. Stebėjimo ir apklausos rezultatas patvirtino dėsningą nuostatą, tačiau taip pat atskleidė ir galimas išimtis: iš 17 atvejų, kuomet turime tikslių žinių užkalbėtojo padėtį šeimoje gimimo eilės atžvilgiu, 14 užkalbėtojų buvo vyriausi arba jauniausi šeimoje, o 3 buvo viduriniai vaikai.

Statistiškai vyrauja jauniausiųjų vaikų grupė. Nors bendra taisyklė nedaro skirties tarp vyriausiojo ir jauniausiojo vaiko, užkalbėjimus dažniausiai paveldi jauniausiasis (galbūt dėl didesnio amžiaus skirtumo ar susiklosčiusių socialinių bei emocinių ryšių su jaunėliu). Trys užkalbėtojai buvo vieninteliai vaikai šeimoje; jie taip pat laikomi tinkamais užkalbėti.

Užkalbėjimų perdavimas Gervėčiuose yra linijinis: paprastai užkalbėti yra išmokomas tik vienas žmogus ir jis dažniausiai yra giminaitis. Gervėčių saloje labai stipri tendencija išlaikyti ir perduoti užkalbėjimus iš kartos į kartą pagal giminės liniją. Paprastai užkalbėjimus paveldi šeimos nariai, vaikai, vengiama perduoti svetimiems. Tyrimo metu pavyko gauti žinių apie 25 užkalbėjimų perdavimo atvejus tarp giminaičių. Perduodant užkalbėjimus kraujo ryšiais susijusiems giminaičiams vyrauja motinos ir dukters tiesioginė linija, tačiau kartais tiesioginė linija persokusi per dvi kartas: močiutė perduoda žinias anūkei ir pan. Tolimesnis, ne tiesioginės giminystės linijos perdavimas pasitaiko rečiau.

Užkalbėjimai yra perduodami ne tik kraujo giminaičiams, bet ir santuoka susietiems šeimos nariams. Nors giminėms pagal santuoką užkalbėjimai perduodami kur kas rečiau, tačiau aiškiai matyti tendencija perduoti žinias linija *anyta – marti*. Iš viso užfiksuoti 32 atvejai, kai užkalbėjimai perduoti giminėms (susumavus giminystę ir pagal kraują, ir pagal santuoką). Atvejų, kai užkalbėjimai buvo perduoti ne giminėms, yra žinoma tik 7. Dažniausiai tokiu atveju perduodama kaimynams arba draugams. Greta įprasto užkalbėjimų perdavimo modelio yra žinomas ypatingas perdavimas, kai užkalbėti išmokoma per sapną.

Aistė Vasiliauskienė (VDU)

Tradicinio folkloro gyvavimas šiuolaikiniuose lietuvių vaikų pamąstymuose

Vaikų pamąstymai – tai lietuvių folkloristų netyrinėtas reiškinys. Vaikų pamąstymų tekstuose matomas tradicinio folkloro gyvavimas. Juose išryškėja ikimokyklinukų folklorinė patirtis ir savitas tautosakos kūrinų suvokimas. Vaikų pamąstymai plinta žodiniu ir rašytiniu būdais.

Pranešimo objektas – šiuolaikiniai lietuvių vaikų pamąstymai. Į vaikų pamąstymus žvelgiama kaip į atskirą žanrą, todėl pranešime bus pristatomi esminiai jo ypatumai (kompoziciniai modeliai, vaikų pamąstymų autorystė ir anonimiškumas, autentiškumas bei šio žanro vieta folkloro terpėje). Pranešimo tikslas – aptarti tradicinio folkloro gyvavimą vaikų pamąstymuose. Pranešime aptariama, kokia į vaikus orientuota tautosaka iki šiol gyvuoja suaugusiųjų atmintyje ir kokiais būdais ji yra perduodama savo atžaloms. Pranešime siekiama atskleisti, kokiais būdais vaikų pamąstymų tekstai gyvuoja mūsų visuomenėje.

Dalia Zaikauskienė (LLTI)

Paremijos kaip viešojo asmens vertinimo priemonė

Lietuviai nuo seno turi daugybę žmogaus būdą, elgesį, išvaizdą nusakančių ir vertinančių patarlių bei priežodžių, kitaip paremių. Įprasta, kad dažniau dėmesį patraukia tai, kas yra už normalumo, padorumo, įprastumo ribos. Internetinėje erdvėje – tiek socialiniuose tinkluose, tiek tinklaraščių komentaruose – tarp internautų kritiško vertinimo girnų pakliūva kone kiekvienas bent kuo nors išsiskiriantis viešasis asmuo. Dažniausiai interneto bendruomenėse viešai kalbama apie politikus ir populiariojo visuomenės elito atstovus.

Pranešime aptariama verbalinė asmens viešojo vertinimo forma (publicistinių straipsnių komentarai) ir verbalinė-vizualinė (demotyvatoriai, memai, karikatūros). Kaip išskirtinis asmens viešojo vertinimo reiškinys pristatomos socialiniuose tinkluose besikuriančios politikų „gerbėjų“ bendruomenės. Atskleidžiamos tokia viešajame diskurse pavartotų paremių taikymo galimybės, pateikiami duomenys apie paremių vartojimo aktyvumą / neaktyvumą, aiškinamasi, koks vertinimas jomis perteikiamas, kokiems žmogaus asmenybės aspektams nusakyti paremijos pasitelkiamos.

Rūta Žarskienė (LLTI)

Muzikavimas atlaiduose arba XXI a. barokas

XIV a. pabaigoje – XV a. pradžioje krikščionybės į Lietuvą atsinešti Jėzaus Kristaus, Dievo Motinos ir šventųjų garbinimo kultai, neatsiejami nuo atlaidų tradicijos, greitai prigijo ir Lietuvoje. Jau nuo XVI a. pradžios Vilniuje ir kitų vyskupijų centruose minimos iškilmingos atlaidų procesijos su giesmininkais, muzikantais ir spektakliais, kurios ypač išaugo baroko laikais. XVII a. viduryje į Žemaičių Kalvarijos atlaidus keliaudavo ištisos parapijos su būgnais, *patriūbočiais*, altorėliais, vėliavomis ir net šaudyklėmis.

Pučiamųjų instrumentų ansambliai, ypač XIX a. antroje pusėje – XX a. buvo tapę neatsiejama tradicinio Žemaitijos kaimų ir miestelių muzikavimo dalimi, jais buvo grojama vestuvėse, krikštynose, laidotuvėse, metinėse, jaunimo šokių vakaruose, bažnytinėse ir kitose šventėse. Ir šiais laikais, t.y. XX a. pabaigoje – XXI a. pradžioje Žemaitijoje jie užima svarbią vietą liaudies pamaldumo papročiuose. Dar ir šiandieną čia labai populiarios iškilmingos atlaidų procesijos, kurių metu, kaip ir baroko laikais, skamba pučiamųjų ir mušamųjų instrumentų atliekama muzika.

Pranešime bus siekiama atskleisti instrumentinio muzikavimo funkcijas ir reikšmę bažnytiniuose atlaiduose ir kt. šventėse nuo pirmųjų paminėjimų iki šių dienų, didžiausią dėmesį skiriant grojimo Žemaičių Kalvarijos atlaiduose tradicijai ir jos kaitai.

Aušra Žičkienė (LLTI)

Kaip ir ką mes dainuojame: epochų, kultūrų ir stilių jungtys gyvojoje tradicijoje

Pranešime nagrinėjamas objektas yra šiandien Lietuvoje skambančios dainos, kurias drąsiai galima skirti folkloro kategorijai (bet ne vien jai) dėl keleto kriterijų. Jos skamba gyvai dainuojamos, gyvuoja pakankamai ilgai, varijuoja, jų melodijos dažniausiai išmokstamos ne iš

rašto, bet iš klausos, melodijų autoriai (jei tokie yra) paprastai nesusimąstydami naudoja įvairius savo aplinkos muzikinius šaltinius ir dėl to tokie kūriniai lengvai išmokstami, greitai paplinta. Šios dainos labai glaudžiai susijusios su įvairiomis šiuolaikinėmis kultūrinėmis ir subkultūrinėmis bendruomenėmis, jos yra šiuolaikinių papročių ir ritualų sudėtinė dalis, taigi, jomis koduojama svarbi prasmė, jos „įkraunamos“ simboliškai ir joms priteikiama reikšmė. Pranešime norima apsiriboti šiuolaikinių laidotuvių ritualo muzikinio repertuaro analize, apsistoti ties konkrečiais dainų-giesmių atvejais ir papasakoti keletą melodijų istorijų. Ryškiausias jų leitmotyvas – tai epochų, kultūrų ir stilių jungtys. Ką jos iš tiesų reiškia, kaip turime interpretuoti šias istorijas ir ko iš jų pasisemti, bandydami perprasti dainos gyvavimo šiandienos kultūroje subtilybes?